

“BOZUĞLAN” DÁSTANINDA SIYASİY-JÁMIYETLIK LEKSIKA

Kadirniyazova Biybijamal

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15356694>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 26-aprel 2025 yil
Ma'qullandi: 30-aprel 2025 yil
Nashr qilindi: 7-may 2025 yil

KEY WORDS

leksika, sózlik quram, siyasiy terminler, siyasiy-jámiyetlik лексика бирликлери, áskeriy qural-jaraq atamaları

ABSTRACT

Maqalada Bozuğlan dástanı tilindegi siyasiy-jámiyetlik sózler úyrenilgen. Dástan tilindegi áskeriy qural-jaraq atamaları mısallar járdeminde ashıp berilgen.

Bozuğlan dástanı tilinde qaraqalpaq tili sózlik quramınıń belgili bir bólegin qurawshı siyasiy-jámiyetlik turmısqa baylanıslı sózler ushırasadı. Bunday sózler sol dáwirdegi mámleketti basqarıw islerine, siyasiy turmısqa, adamlardıń sociallıq jağdayına baylanıslı sózler esaplanadı. “Bozuğlan” dástanında tómendegidey siyasiy terminler қолланылған.

Xan sózi. Xan – mámleket basqarıwı xanlıq bolğan mámleket bashlığı. Sh.Raxmatullaev xan sóziniń etimologiyası haqqında mağlıwmat berip, xan – kishirek mámlekettiń pútkilley húkimdarı, al qağan iri mámlekettiń húkimdarı, ullı xan ekenliginin aytıp ótedi [1.31]. Bul sózler dástan tilinde ónimli jumsalğan. Mısalı:

Qadağanbedi bağınız?

Qalańa adam kelmestey,

Zalımbedi **xanıńız?** (240-bet)

Keltirilgen mısalda *xan* sózi mámleket basında turıp eldi, xalıqtı basqarğan adam, yağnıy, mámleket basshısı mánisin bildirgen.

Beg//Biy atamaları da jumsalğan bolıp, olar urıw basshısı mazmunındağı lawazım atın ańlatıwshı sózler esaplanadı. Dástan tilinde *beg* sózi «el biylewshı, mámleketlik isker» mánisinde jumsalğan:

Begler, bayan áyle mağan jónińdi,

Eglenseń alarman tánde janińdı...(218-bet)

Kelip boyın iy deymen,

Otiz **begim**, qırıq **tórem** bar...(228-bet)

Joqarıda keltirilgen mısaldağı *beg* sózi mánilik jaqtan keńeyip, qaratpa sóz mánisinde jumsalğan. Bulardan basqa da siyasiy-jámiyetlik turmısqa baylanıslı bolğan minaday sózler kóplep jumsalğan: *bay, xalıq, patsha, puqara, jurt, pul, otaw, gáziyne, kániyzeq, jarlı, orda, adam, qala, dúnya, tóre, taxt, pırman, gáriyp, hámir, bende* hám t.b. Bunday sózler erte dáwirge tiyisli bolğan Orxon-Enisey hám “Devanu-luğat-it-túrk” hám t.b sıyaqlı estelik hám miynetler tilinde de ónimli jumsalğan. Mısalı, Orxon-Enisey esteligi tilinde: *Xalıq-budun, beg, qala-balıq, jarlı-chığan* hám t.b. Al, “Devanu-luğat-it túrk” miynetinde bul sózler mına tárizde jumsalğan: *xan-xan, orda-ordu (sháhár), adam hám basqa maqluqlar-yalıńuq, tóre-toru, kániyzeq-kuń, gáziyne-*

komshu, bek-bek, bay-bay, xaliq-budun, qala-kend, jarli-shiqay hám t.b. Dástan tilinde bul atamalar tómendegidey misallarda ushirasadi:

– Eki **puqaram** kemis-aq bolsin, bele ekewi ashtan ólsin,- dep gázap etti **patsha** (213-bet). Ya bolmasa **gáziynede** pul kóp góy, bedewdiń beline zerdi júkle, pulğa kelse, teń ólshe de al. Bunnan ketti, neshshe múddetlerdi tay qılıp, Bozuǵlan jatqan **ordağa** jetti.(218-bet) Áne, Sholpanay qırıq **kánizleri** menen otırıp tús kórdi.(239-bet).**Taxqa** minse, arıslan, sher shıǵar dedi.(241-bet).

Qaraqalpaq tiliniń sózlik quramınıń belgili bir bólegin áskeriy leksika quraydı. Qaraqalpaq til biliminde áskeriy leksika filologiya ilimleriniń kandidatı U.Dáwletova tárepinen izertlengen [2].

“Bozuǵlan” dástanı tilinde áskeriy qural-jaraq atamalarına baylanıslı mınaday sózler ushirasadi: *dushpan-jaw, qılısh, sadaq, oq, miltiq, ásker, urı, qaraqshi, sawıt, nayza, qalqan, jaw-jaraq, sarı jay-jay, pıshaq, dábil, urıs* hám t.b. sózleri keń túrde qollanılǵan. Misallar:

Altınnan **sawıttıń** jaǵası,

Qabıldı kózimniń jası...(216-bet)

At sawrınǵa tilla **qalqan** japsardı,

Mindi bedew beline...(219-bet)

Qırq palwannıń kúshi bar,

Jaw-jaraqqa qarasa,

Ispixanlı sarı jay,

Sadaqtıń aǵzı shapshaqtay,

Sadaqa salǵan oqları,

Almastay keskir pıshaqtay...(224-bet)

Jaw degendey jawdı qayaqtan taptıń,

Jawlaytuǵınıń óz jurtıńniń balası.(221-bet)

Beter boldı kúnme-kúnnen bul dártim,

Dushpan japa salıp arttı miynetim (222-bet)

Bul atamadaǵı sózler ertedegi túrkiy jazba esteliklerinde ushirasadi. Orxon-Enisey esteligi tilinde: *jaw-yaǵ, ásker-sú, chirig, nayza-súnúg, urıs-súnús, urush, oq-oq, qılısh-qılıch* hám t.b túrde qollanılǵanın kóriwimizge boladı. Al, bul sózler Mahmud Qashqariydiń “Devanu-luǵat-it-türk” miynetinde bolsa, *oq-oq, sawıt-say yarıq, nayza-suńu, sadaq-asıg, sarı jay-jay, jaw-yaǵ, jaraq-yaraǵ, ásker-su, urıs-urush* hám t.b qollanılǵanlıǵın kóriwimizge boladı. Juwmaqlap aytqanda, «Bozuǵlan» dástanı tilinde siyasiy jámiyetlik sózler ónimli qollanılǵan bolıp, házirgi dáwirde bul sózlerdiń ayırımları gónergen sózlerge aylanǵan. Bazı bir sózlerdiń forma hám mazmunında ózgerisler júz berse, ayırımları máni keńeyiwi qubılısına ushıraǵan. Bul birlikler belgili bir tariyxıy dáwirlerdegi xalqımızdıń jámiyetlik siyasiy jaǵdayı haqqında maǵlıwmat beredi.

REFERENCES:

1. Karlıbaeva G. Ájiniyaz shıǵarmaları tiliniń semantikalıq-stilistikalıq ózgeshelikleri. Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 2017, B.31.
2. Даулетова У. Военная лексика в каракалпакском языке: автореф. дис. ...канд. фил. наук. – Нукус: 1994.
3. Бердимуратов Е. Әдебий тилдің функциональлық стильлериниң раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1973. – Б. 150.